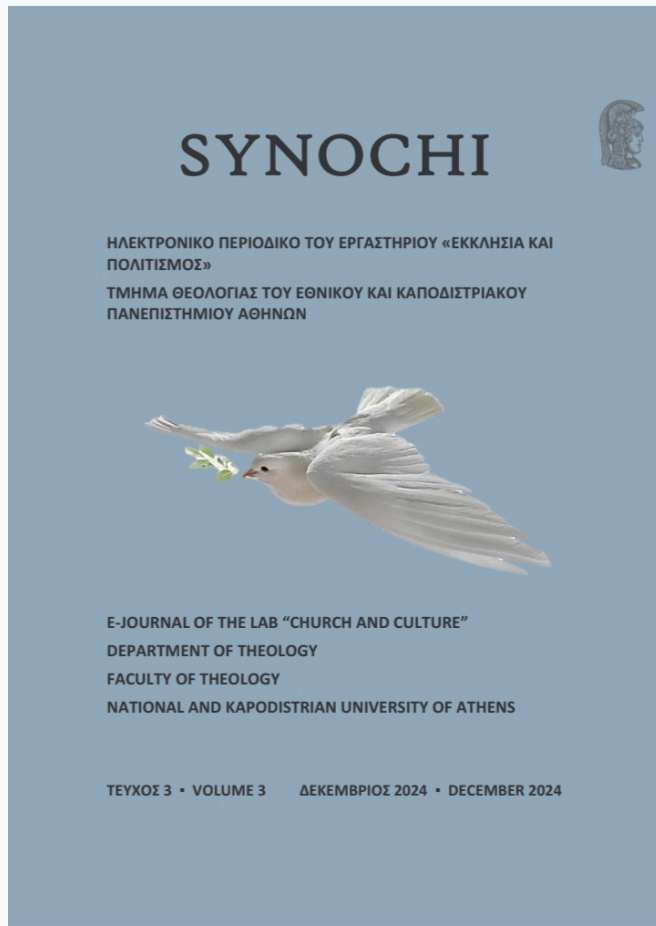

Synochi

Vol 3 (2024)

Το Αϊβαλή της Ανατολικής Θράκης κατά τα τέλη του 19ου – αρχές 20ού αιώνα

Κατή Ελένη

doi: [10.12681/syn.42002](https://doi.org/10.12681/syn.42002)

To cite this article:

Ελένη Κ. (2025). Το Αϊβαλή της Ανατολικής Θράκης κατά τα τέλη του 19ου – αρχές 20ού αιώνα. *Synochi*, 3. <https://doi.org/10.12681/syn.42002>

SYNOCHI

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

E-JOURNAL OF THE LAB “CHURCH AND CULTURE”

DEPARTMENT OF THEOLOGY

FACULTY OF THEOLOGY

NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

ΤΕΥΧΟΣ 3 ▪ VOLUME 3

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2024 ▪ DECEMBER 2024

Το Αϊβαλή της Ανατολικής Θράκης κατά τα τέλη του 19ου – αρχές 20ού αιώνα

Κατή Ελένη⁴³⁵

1. Ονομασία και γεωγραφική θέση

Το Αϊβαλή της Ανατολικής Θράκης είναι ένας πεδινός οικισμός που βρίσκεται, σχεδόν, στο κέντρο της. Στα τέλη του 19ου – αρχές 20ου αιώνα ο οικισμός φέρει το όνομα Αϊβαλή.⁴³⁶ Το 1881 ο Μελισσηνός Χριστοδούλου αναφέρει την ύπαρξη μίας τοπικής παράδοσης, σύμφωνα με την οποία το Αϊβαλή της Ανατολικής Θράκης ήταν αποικία της πόλης Αϊβαλή της Μικράς Ασίας και για τον λόγο αυτό έχει το ίδιο όνομα.⁴³⁷ Αναφέρει, επίσης, ότι το χωριό βρισκόταν δυτικά του Λουλέ-Μπουργάζ⁴³⁸ και σε απόσταση μίας ώρας από αυτό.⁴³⁹

⁴³⁵ Διδάκτωρ Εκκλησιαστικής Ιστορίας, Τμήμα Θεολογίας Θεολογικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

⁴³⁶ Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης (εκδ.), «Ανατολική Θράκη – Ιχνηλασία», στο: *Ανατολική Θράκη, Χάρτες – Εικόνες – Κείμενα*, (Ξάνθη 2001), σελ. 8, 21.

⁴³⁷ Μελισσηνού Χριστοδούλου, «Σαράντα Εκκλησiae Ανατολικής Θράκης», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 33(1967), σελ. 318-374, ιδίως σελ. 346.

⁴³⁸ Το Λουλέ-Μπουργάζ είναι η αρχαία ελληνική πόλη Βεργούλη, την οποία ο αυτοκράτορας Μ. Θεοδόσιος (347-395) μετόνομασε σε Αρκαδιούπολη προς τιμήν του γιου του Αρκάδιου. Ήταν αξιόλογο αστικό και εμπορικό κέντρο της Ανατολικής Θράκης. Το Λουλέ-Μπουργάζ ήταν έδρα του ομώνυμου καζά και υπαγόταν στο σαντζάκι των Σαράντα Εκκλησιών και στο βιλαέτι της Αδριανουπόλεως. Εκκλησιαστικώς, η Αρκαδιούπολη ήταν κατ' αρχάς ενωμένη με τη Βιζύη σε μία επισκοπή μέχρι τα μέσα του 5ου αιώνα και υπαγόταν στη μητρόπολη Ηρακλείας. Κατόπιν, χωρίστηκε από τη Βιζύη και αποτέλεσε ανεξάρτητη αρχιεπισκοπή. Από τα τέλη του 12ου μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα εμφανίζεται ως μητρόπολη. Μετά την κατάληψή του από τους Οθωμανούς (1360) συγχωνεύθηκε με τη μητρόπολη Αδριανουπόλεως. Από τις αρχές του 19ου αιώνα εκλέγονταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο τιτουλάριοι μητροπολίτες Αρκαδιουπόλεως λόγω της απουσίας ποιμνίου. Σήμερα ο μητροπολιτικός τίτλος δεν υφίσταται. Για την Αρκαδιούπολη βλ. Γεώργιος Ι. Λαμπουσιάδης, *Θρακικών Μελετών, τόμος Α': Από Αδριανουπόλεως εις Λουλέ Βουργάζιον: μελέτη ιστορική και γεωγραφική μετά πλείστων στατιστικών πληροφοριών περί της κινήσεως του πληθυσμού, της παιδείας, της εμπορίας κ.λ.π.*, Εν Αδριανουπόλει 1911· Επ. Ελαίας Αγαθαγγέλου, *Βεργούλαι-Αρκαδιούπολις-Λουλέβουργας: επισκοπή και μητρόπολις Αρκαδιουπόλεως*, Κωνσταντινούπολις 1934· Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού, «Επισκοπικοί κατάλογοι των επαρχιών της Ανατολικής και Δυτικής Θράκης», *Θρακικά* 6(1935), σελ. 37-136, ιδίως σελ. 52-53· Μιλτ. Σταμούλης, «Συμβολή εις την ιστορίαν των Εκκλησιών της Θράκης», *Θρακικά* 14(1940), 7-286, ιδίως σελ. 86-88· Επισκόπου Ελαίας Αγαθαγγέλου Παπαθεοδώρου, «Αρκαδιούπολις», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 12(1945-46), σελ. 47-48, 228-232. Επίσης βλ. «Ειδήσεις εξ επαρχιών», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 31(1907), έτος ΚΖ' αρ. 24, σελ. 373-377, ιδίως σελ. 373-374· Χ. Γ. Πατρινέλης, «Αρκαδιούπολις», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 3, στ. 162-163. Για τη θέση της Αρκαδιουπόλεως, ως αρχιεπισκοπή και ως μητρόπολη, στα Τακτικά και στα Συνταγμάτια από τον 7ο έως τα μέσα του 14ου αιώνα βλ. Jean Darrouzès, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantino-politanae: Texte critique, Introduction et notes*, τόμ. Ι: *Géographie ecclésiastique de l'empire byzantine*, Paris 1981, not. 1⁴⁹ σελ. 205, not. 2⁵² σελ. 217, not. 3⁶⁸ σελ. 232, not. 4⁵⁰ σελ. 250, not. 7⁵⁸ σελ. 273, not. 8⁷² σελ. 293, not. 11⁹² σελ. 345, not. 12^{87, 95} σελ. 350-351, not. 14⁷⁸ σελ. 376, not. 15^{89, 95, 104} σελ. 382-383, not. 16⁸⁸ σελ. 389, not. 17¹⁰¹ σελ. 401, not. 18^{101, 158} σελ. 407, 410, not. 19¹¹⁰ σελ. 413.

⁴³⁹ Μελισσηνού Χριστοδούλου, «Σαράντα Εκκλησiae», ό.π., σελ. 356.

Αργότερα, ο Ιωάννης Μαγκριώτης, περιγράφοντας την περιοχή των Σαράντα Εκκλησιών κατά το α' τέταρτο του 20ου αιώνα, προσδιορίζει τη θέση του χωριού στα 7 χλμ. βορειοδυτικά του Λουλέ-Μπουργάζ.⁴⁴⁰

Μετά την απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης (Ιούλιος 1920) και την εγκατάσταση της ελληνικής διοίκησης μετονομάστηκαν και εξελληνίστηκαν όλα τα τοπωνύμια. Στις 18 Σεπτεμβρίου 1921 δημοσιεύθηκε το δεύτερο τεύχος του πρώτου φύλλου του *Παραρτήματος της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, το οποίο τυπώθηκε στην Αδριανούπολη από το τυπογραφείο της Πολιτικής Διοίκησης Θράκης, και σε αυτό αναγράφεται το σύνολο των μετονομασιών των τοπωνυμίων της Θράκης υπό τον τίτλο «Μετονομασία συνοικισμών των Νομών Αδριανουπόλεως, Σαράντα Εκκλησιών, Ραιδεστού, Καλλιπόλεως, Έβρου και Ροδόπης». Σε σύνολο 1.126 πόλεων και χωριών μετονομάστηκαν 1.019 και απογράφηκαν με τα νέα τους ονόματα.⁴⁴¹ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο του εξελληνισμού των τοπωνυμίων το Αϊβαλή μετονομάστηκε σε Κύδωνες.⁴⁴²

Το σημερινό τουρκικό όνομα του χωριού είναι Ayvalı. Ο οικισμός συνδέεται με 4 χλμ. επαρχιακής οδού με το εθνικό οδικό δίκτυο Κωνσταντινουπόλεως – Αδριανουπόλεως.⁴⁴³ Απέχει 8 χλμ. από το Λουλέ-Μπουργάζ (Lüleburgaz) και 52 χλμ. από τις Σαράντα Εκκλησίες (Kirklareli).⁴⁴⁴

2. Διοικητική και εκκλησιαστική θέση

Σε αχρονολόγητη «Στατιστική του Καζά Λουλέ Βουργάζ» που συντάχθηκε από τον «Μουσοφιλή Σύλλογο»⁴⁴⁵ στο Λουλέ-Μπουργάζ πριν από τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1878, σύμφωνα

⁴⁴⁰ Ιωάννου Μαγκριώτη, «Πολιτιστικά σημειώσεις νομού 40 Εκκλησιών», *Αρχείον Θράκης* 34(1969), ανάτυπο αρ. 162, σελ. 227-268, ιδίως σελ. 259.

⁴⁴¹ *Παράρτημα της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, 1Β-18/9/1921.

⁴⁴² *Παράρτημα της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως*, ό.π., σελ. 3· Νικολάου Π. Σοϊλεντάκη, *Ιστορία του Θρακικού Ελληνισμού: Από την Ανατολική Ρουμελία στην Ανατολική και Δυτική Θράκη*, Αθήνα 1996, σελ. 321 = Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Η Θρακική Έξοδος (1918-1922): Από τη Γενοκτονία την Παλιννόστηση το Ταγιαρικό Καθεστώς και την Απελευθέρωση στο Δεύτερο Ξεριζωμό*, (Θεσσαλονίκη 1999), σελ. 256· (Χωρίς όνομα), «Αϊβαλί», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 2, σελ. 377· Α. Θ. Σ(αμοθράκης), «Κύδωνες», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 15, σελ. 331· Ιωάννου Μαγκριώτη, «Πολιτιστικά σημειώσεις», ό.π., σελ. 259. Το Αϊβαλή μετονομάστηκε σε Κύδωνες, διότι αγνα (αϊβά) στην τουρκική γλώσσα σημαίνει κυδώνι, βλ. Ιωάννου Μαγκριώτη, «Πολιτιστικά σημειώσεις», ό.π., σελ. 259. Εξάλλου, και το Αϊβαλή της Μικράς Ασίας έφερε το ελληνικό όνομα Κυδωνίαι, βλ. Α. Θ. Σ(αμοθράκης), «Κύδωνες», ό.π., σελ. 331.

⁴⁴³ Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης (εκδ.), «Ανατολική Θράκη – Ιχνηλασία», ό.π., σελ. 21 και χάρτης 2.

⁴⁴⁴ https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Ayvali_Lüleburgaz. Ανακτήθηκε 18/7/2018.

⁴⁴⁵ Ο «Μουσοφιλής Σύλλογος» ιδρύθηκε στο Λουλέ-Μπουργάζ το 1872, αλλά είχε περιορισμένη δράση λόγω κομματικών περιπλοκών, βλ. Αργύριος Θ. Αργυρόπουλος, *Ο ύστερος βίος της ελληνικής εκπαίδευσης στη μείζονα Θράκη (Βιλαέτι*

με τον Νικόλαο Βαφείδη,⁴⁴⁶ αναγράφεται το Αϊβαλή ανάμεσα στα χωριά του καζά⁴⁴⁷ Λουλέ-Μπουργάζ.⁴⁴⁸ Σε στατιστική των καζάδων του νομού Αδριανουπόλεως, η οποία συντάχθηκε στην Αδριανούπολη μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο (1877-1878), σύμφωνα με τον Νικόλαο Βαφείδη,⁴⁴⁹ το Αϊβαλή αναγράφεται, επίσης, μεταξύ των χωριών του καζά Λουλέ-Μπουργάζ.⁴⁵⁰

Σε αχρονολόγητο έγγραφο, το οποίο φέρει τη σφραγίδα του «Μουσοφιλούς Συλλόγου» και αποτελεί τεμάχιο του εγγράφου που επιγράφεται «Στατιστική των σχολείων της επαρχίας Λουλέ

*Αδριανουπόλεως) κατά την περίοδο (1900-1922), διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγική Σχολή, Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 115. Μία Έκθεση του 1874, που συντάχθηκε από τον Θρακικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Ραιδεστού, πληροφορεί για την τραγική κατάσταση των σχολείων, το ανεπαρκές διδακτικό προσωπικό στο Λουλέ-Μπουργάζ και τη δράση του «Μουσοφιλούς Συλλόγου», ο οποίος «δεν εκπληροί όπως πρέπει τον προορισμόν του». Ωστόσο, σε υποσημείωση προστίθεται ότι με πρωτοβουλία «του εκεί μουσοφιλούς Συλλόγου, ανηγέρθη εκ βάθρων λαμπρόν οικοδόμημα, όπερ θα χρησιμεύση διά παρθυναγωγείον όσον ούπω συστηθόσόμενον, τα δε φιλόμουσα του Βουργαζίου τέκνα, εννοήσαντα τα καθήκοντά των, μετά δραστηριότητος ενεργούσι τα τη πατρίδι των ωφέλιμα, ως δε πληροφορούμεθα σκέπτονται και εις αντικατάστασιν των ακαταλλήλων διδασκάλων των, δι' άλλων ικανών και αξίων της νυν εποχής», βλ. Φιλίππου Μανουηλίδου, «Πόλις και Νομός Ραιδεστού», *Θρακικά* 24(1955), σελ. 9-307, ιδίως σελ. 58-59. Τρία χρόνια αργότερα, το 1877, σε Έκθεση του «Μουσοφιλούς Συλλόγου» προς τον πρόεδρο του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Αδριανουπόλεως περιγράφεται η ίδια δεινή κατάσταση της παιδείας με τον Σύλλογο να προσπαθεί με δυσκολία να συντηρήσει το νεόδμητο παρθυναγωγείο και να ζητά οικονομική βοήθεια, βλ. Αρχιμανδρίτου Ν. Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχίας της Θράκης και ο φάκελος 434 της Βιβλιοθήκης της Βουλής περί Θράκης», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 20(1955), σελ. 81-120, ιδίως σελ. 102-103. Το έτος 1879-1880 ο Σύλλογος διέθετε κεφάλαιο 400 τουρκικών λιρών, βλ. Μελισσηνού Χριστοδούλου, «Σαράντα Εκκλησΐαι», ό.π., σελ. 367. Για τον «Μουσοφιλή Σύλλογο» του Λουλέ-Μπουργάζ βλ. Κυριακή Μαμώνη, *Σύλλογοι Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας (1861-1922): Ιστορία και δράση*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 70.*

⁴⁴⁶ Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Η εκκλησιαστική επαρχία Βιζύης», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 19(1954), σελ. 193-212, ιδίως σελ. 193, 204· Αρχιμανδρίτου Ν. Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχίας της Θράκης», ό.π., σελ. 106.

⁴⁴⁷ Ο καζάς (kaza) αποτελούσε διοικητική διαίρεση που χρησιμοποιήθηκε στην οθωμανική αυτοκρατορία. Σημαίνει υποδιοίκηση και συχνά μεταφράζεται ως επαρχία, ωστόσο πρόκειται για μία διοικητική περιφέρεια με έκταση αντίστοιχη λίγο ως πολύ με έναν σημερινό νομό. Με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις που εισήχθησαν στην οθωμανική αυτοκρατορία μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856), ο καζάς συνιστούσε υποδιαίρεση της διοικητικής περιφέρειας του σαντζακίου. Τελούσε υπό τη νομική και διοικητική δικαιοδοσία ενός δικαστή, του καδή ή κατή (kadı), ο οποίος ήταν επικεφαλής του δικαστηρίου και είχε επίσης καθήκοντα φορολογικού χαρακτήρα. Από πολιτικής πλευράς, υποδιοικητής του καζά ήταν ο καϊμακάμης (kaymakam), ο έπαρχος, ο οποίος ήταν υπάλληλος που διοριζόταν από την Υψηλή Πύλη. Ο καζάς διαιρούνταν σε ναχιγιέδες ή ναχιέδες (nahiye), δηλαδή δήμους. Σχετικά, βλ. Ν(ικηφ.) Μ(οσχόπουλος), «Καζάς», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 13, σελ. 448. Επίσης, βλ. Σαραντής, «Το Δέλτα του Βυζαντίου», *Θρακικά* 19(1943), σελ. 190· Φιλίππου Μανουηλίδου, «Πόλις και Νομός Ραιδεστού», ό.π., σελ. 33-34· Ελένη Γκαρά – Γιώργος Τζεδόπουλος, *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυναμικές*, [Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα Κάλλιπος], (Αθήνα 2015), [ηλεκτρονικό βιβλίο, διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/2882>], σελ. 133. Ανακτήθηκε 3/7/2019. Πρβλ. Κωνστ. Κουκκίδη, «Λεξιλόγιον ελληνικών λέξεων παραγομένων εκ της τουρκικής γλώσσης», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 25(1960), σελ. 121-200, ιδίως σελ. 123, 125.

⁴⁴⁸ Αρχιμανδρίτου Ν. Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχίας της Θράκης», ό.π., σελ. 106.

⁴⁴⁹ Ό.π., σελ. 106.

⁴⁵⁰ Ό.π., σελ. 108.

Βουργάζ»,⁴⁵¹ υπάρχει η μαρτυρία ότι μουχτάρης⁴⁵² της Κοινότητας είναι ο Παγώνης χωρίς να αναφέρεται το μικρό του όνομα.⁴⁵³

Μέχρι το 1920 το χωριό ανήκε διοικητικά στον καζά του Λουλέ-Μπουργάζ και στο σαντζάκι Κιρκ Κιλισέ του βιλαετίου Αδριανουπόλεως.⁴⁵⁴ Μετά την απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης το Αϊβαλή, ως Κύδωνες πλέον, υπαγόταν στην υποδιοίκηση Αρκαδιουπόλεως (Λουλέ-Μπουργάζ) του νομού Σαράντα Εκκλησιών (Κιρκ Κιλισέ).⁴⁵⁵

Εκκλησιαστικά υπαγόταν στη μητρόπολη Αδριανουπόλεως.⁴⁵⁶ Στη «Στατιστική του Καζά Λουλέ Βουργάζ», που αναφέρεται στην προ του 1878 κατάσταση, αναγράφεται ότι στο Αϊβαλή υπάρχει ένας ναός χωρίς περιουσία.⁴⁵⁷ Στη στατιστική που συντάχθηκε μετά το 1878 αναφέρεται η ύπαρξη ενός ναού χωρίς καμία άλλη πληροφορία.⁴⁵⁸ Η ίδια απλή αναφορά απαντάται και στο αχρονολόγητο τεμάχιο εγγράφου, που φέρει τη σφραγίδα του «Μουσοφιλούς Συλλόγου».⁴⁵⁹

Τα πιο πάνω έγγραφα δεν γνωστοποιούν σε ποιον άγιο ήταν αφιερωμένος ο ενοριακός ναός του χωριού, ωστόσο από πληροφορία που προέρχεται από το περιοδικό *Εκκλησιαστική Αλήθεια*

⁴⁵¹ Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Η εκκλησιαστική επαρχία Βιζύης», ό.π., σελ. 193, 205· Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης», ό.π., σελ. 110-111.

⁴⁵² Ο μουχτάρης (muhtar) ήταν ο διοικητικός προϊστάμενος του χωριού, ο πρόεδρος της Κοινότητας, ο κοινοτάρχης, ο προεστός. Με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις που εισήχθησαν στην οθωμανική αυτοκρατορία μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856), το χωριό αποτέλεσε την κατώτατη διοικητική μονάδα και ήταν υποδιαίρεση του ναχιγιέ (nahiye). Κάθε μόνιμος συνοικισμός, ακόμη και αν είχε ελάχιστες οικογένειες, συνιστούσε χωριό. Ο μουχτάρης του χωριού εκλεγόταν από τους κατοίκους, βλ. Μιλτ. Σαραντή, «Το Δέλτα του Βυζαντίου», *Θρακικά* 19(1943), σελ. 189-267, ιδίως σελ. 190. Πρβλ. Κωνστ. Κουκκίδη, «Λεξιλόγιον», ό.π., σελ. 145.

⁴⁵³ Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης», ό.π., σελ. 112.

⁴⁵⁴ Μελισσηνού Χριστοδούλου, «Σαράντα Εκκλησίου», ό.π., σελ. 321, 346· Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης (εκδ.), «Ανατολική Θράκη – Ιχνηλασία», ό.π., σελ. 21.

⁴⁵⁵ Νικολάου Π. Σοϊλεντάκη, *Ιστορία του Θρακικού Ελληνισμού*, ό.π., σελ. 321 = Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Η Θρακική Έξοδος*, ό.π., σελ. 256· (Χωρίς όνομα), «Αϊβαλί», ό.π., σελ. 377· Α. Θ. Σ(αμοθράκης), «Κύδωνες», ό.π., σελ. 331· Ιωάννου Μαγκριώτη, «Πολιτιστικά σημειώσεις», ό.π., σελ. 259. Για τον νομό Σαράντα Εκκλησιών και τη διαίρεσή του επί ελληνικής διοίκησης βλ. Νικολάου Π. Σοϊλεντάκη, *Ιστορία του Θρακικού Ελληνισμού*, ό.π., σελ. 318-325 = Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Η Θρακική Έξοδος*, ό.π., σελ. 253-260· Ιωάννου Μαγκριώτη, «Πολιτιστικά σημειώσεις», ό.π., σελ. 231.

⁴⁵⁶ «Ειδήσεις εξ επαρχιών», ό.π., σελ. 373· Μιλτιάδου Αθ. Σαραντή, «Ο ελληνικός πληθυσμός κατά το έτος 1911. Εις τας περιοχάς του Οθωμανικού Κράτους από τας οποίας εξεδιώχθη διά της Συνθήκης της Λωζάννης του 1923», *Θρακικά* 23(1955), σελ. 158-175, ιδίως σελ. 163. Πρβλ. Μελισσηνού Χριστοδούλου, «Σαράντα Εκκλησίου», ό.π., σελ. 321· Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου: Α' Στατιστικά περί του ελλην. πληθυσμού πληροφορίαί, εν Αθήναις 1919*, σελ. 99.

⁴⁵⁷ Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης», ό.π., σελ. 106.

⁴⁵⁸ Ό.π., σελ. 108.

⁴⁵⁹ Ό.π., σελ. 112.

του έτους 1907 γνωρίζουμε ότι τιμόταν επ' ονόματι του Αγίου Αθανασίου.⁴⁶⁰ Την ίδια εποχή, αλλά και κατά την περίοδο της ελληνικής διοικήσεως της Ανατολικής Θράκης (1920-1922) λειτουργούσαν στον ναό δύο ιερείς.⁴⁶¹

3. Δημογραφικά στοιχεία

Το Αϊβαλή ήταν ένα αμιγώς ελληνικό χωριό⁴⁶² και ελληνόφωνο και ως τέτοιο παρουσιάζεται κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, καθώς η «Στατιστική του Καζά Λουλέ Βουργάζ», που αναφέρεται στην προ του 1878 κατάσταση, μαρτυρεί ότι οι κάτοικοι είναι Έλληνες ελληνόφωνοι και ορθόδοξοι.⁴⁶³ Η δε στατιστική που συντάχθηκε μετά το 1878, μαρτυρεί, επίσης, ότι κατοικείται από Έλληνες.⁴⁶⁴ Το ίδιο μαρτυρείται και στο αχρονολόγητο έγγραφο του «Μουσοφιλούς Συλλόγου».⁴⁶⁵

Τα στατιστικά στοιχεία για τον πληθυσμό του χωριού κατά τα τέλη του 19ου – αρχές 20ου αιώνα προέρχονται από διάφορες πηγές.⁴⁶⁶ Σε αναγραφή των κοινοτήτων της μητροπόλεως Αδριανουπόλεως φαίνεται ότι το 1877 το Αϊβαλή είχε πληθυσμό 750 κατοίκους.⁴⁶⁷ Επίσης, 750 κάτοικοι αναφέρονται και στο αχρονολόγητο τεμάχιο εγγράφου, που φέρει τη σφραγίδα του «Μουσοφιλούς Συλλόγου».⁴⁶⁸

⁴⁶⁰ «Ειδήσεις εξ επαρχιών», ό.π., σελ. 374. Πρβλ. Αθανασίου Παπαευγενίου, *Η Ελληνική Εκκλησία εν Θράκη: Τούρκοι – Βούλγαροι: Καταστροφαι Ναών και Μονών. Φόνοι, εξορία και κακοποιήσεις κληρικών. 1912-1920*, Θεσσαλονίκη (1926), σελ. 29· Α. Θ. Σ(αμοθράκης), «Κύδωνες», ό.π., σελ. 331· Ιωάννου Μαγκριώτη, «Πολιτιστικά σημειώσεις», ό.π., σελ. 259.

⁴⁶¹ «Ειδήσεις εξ επαρχιών», ό.π., σελ. 374· Ιωάννου Μαγκριώτη, «Πολιτιστικά σημειώσεις», ό.π., σελ. 259.

⁴⁶² Μελισσηνού Χριστοδούλου, «Σαράντα Εκκλησίαι», ό.π., σελ. 356· Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 99, 104, 180, 188, 211, 215, 223. Το Αϊβαλή μαρτυρείται ως ελληνικό χωριό και από τους εκ πατρός Αϊβαλιώτες πληροφορητές Χρήστο Γ. Κατή και Δημήτριο Γ. Κατή (προσωπικό αρχείο). Ως ελληνικό χωριό αναφέρεται και σε ανέκδοτες σημειώσεις του δάσκαλου Αναστασίου Μπάσογλου, φωτοαντίγραφα των οποίων υπάρχουν στο προσωπικό μου αρχείο. Ο Αναστάσιος Μπάσογλου καταγόταν από τη Βιζύη της Ανατολικής Θράκης και η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στο Πεδινό Κιλκίς.

⁴⁶³ Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχίαι της Θράκης», ό.π., σελ. 106.

⁴⁶⁴ Ό.π., σελ. 108.

⁴⁶⁵ Ό.π., σελ. 112.

⁴⁶⁶ Ο Στ. Β. Ψάλτης, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 95 κ. εξ. στις επιμέρους ενότητες του έργου του παρουσιάζει τις πηγές, σχολιάζει την αξιοπιστία, την πληρότητα και την ακρίβεια των στοιχείων και τα συγκρίνει.

⁴⁶⁷ Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 99.

⁴⁶⁸ Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχίαι της Θράκης», ό.π., σελ. 112.

Στατιστική του 1876-1877 κάνει λόγο για 150 οικογένειες.⁴⁶⁹ Η «Στατιστική του Καζά Λουλέ Βουργάζ», που αναφέρεται στην προ του 1878 κατάσταση, πληροφορεί ότι το Αϊβαλή είχε 700 κατοίκους ή αλλιώς 130 οικογένειες, περίπου.⁴⁷⁰ Από διαφορετική πηγή παρουσιάζεται ότι κατά το 1878 είχε 600 κατοίκους.⁴⁷¹ Η δε στατιστική που συντάχθηκε μετά το 1878 επίσης αναφέρει ότι είχε 800 κατοίκους.⁴⁷² Τα στοιχεία που δημοσίευσε το 1881 ο Μελισσηνός Χριστοδούλου αναφέρουν 650 κατοίκους.⁴⁷³ Αναγραφές που δημοσιεύθηκαν το 1884 και αφορούν στη μητρόπολη Αδριανουπόλεως δείχνουν ότι στο Αϊβαλή διέμεναν μόνο 20 οικογένειες,⁴⁷⁴ γεγονός που προκαλεί εντύπωση. Αυτή η πληθυσμιακή συρρίκνωση, εάν όντως υπήρξε, σταδιακά μάλλον αποκαθίσταται, εφόσον το 1905 το χωριό εμφανίζεται με 400 κατοίκους.⁴⁷⁵ Το δε 1907 είχε 170 οικογένειες.⁴⁷⁶

Σύμφωνα με Έκθεση του υπουργείου Οικονομικών για τους πρόσφυγες της Μακεδονίας, το 1914 οι πρόσφυγες από το Αϊβαλή ήταν 190 οικογένειες ή 769 άτομα.⁴⁷⁷ Ωστόσο, σύμφωνα με τη στατιστική του Οικουμενικού Πατριαρχείου, οι εκδιωχθέντες Έλληνες από το Αϊβαλή μετά τους Βαλκανικούς πολέμους ανέρχονταν σε 1.120 άτομα.⁴⁷⁸ Αυτή τη στατιστική έλαβε υπόψη το υπουργείο Περιθάλψεως για την αντιμετώπιση των αναγκών των προσφύγων,⁴⁷⁹ πράγμα που ίσως σημαίνει ότι είναι η πιο ακριβής.

Μετά την παλιννόστηση των Ανατολικοθρακών και την απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης (Ιούλιος 1920) το ελληνικό κράτος διενήργησε απογραφή πληθυσμού στις 19 Δεκεμβρίου 1920. Η απογραφή κάλυψε και τους κατοίκους των νέων επαρχιών, όπως ήταν η Μακεδονία, που απελευθερώθηκε το 1913, και η Θράκη, η οποία μετά τη Συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920) περιλάμβανε και μέρος της Ανατολικής Θράκης με τους νομούς Αδριανουπόλεως, Σαράντα

⁴⁶⁹ Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 180. Το γενικώς αποδεκτό ήταν να υπολογίζονται οι οικογένειες ως πενταμελείς, βλ. στο *ίδιο*, σελ. 76, 84, 106, 119, 167.

⁴⁷⁰ Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης», ό.π., σελ. 106.

⁴⁷¹ Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 188.

⁴⁷² Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης», ό.π., σελ. 108.

⁴⁷³ Μελισσηνού Χριστοδούλου, «Σαράντα Εκκλησία», ό.π., σελ. 356· Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 215.

⁴⁷⁴ Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 104.

⁴⁷⁵ *Ο.π.*, σελ. 223.

⁴⁷⁶ *Ο.π.*, σελ. 211.

⁴⁷⁷ Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί και Γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού: Ο πρώτος ξεριζωμός (1908-1917)*, (Θεσσαλονίκη 1998), σελ. 339, 343. Στο *ίδιο*, σελ. 299, σύμφωνα με τον Έλληνα πρόξενο Αδριανουπόλεως Ανδρέα Μαυρουδή, αναφέρονται 750 κάτοικοι, οι οποίοι κατέφυγαν στη Μακεδονία.

⁴⁷⁸ Οικουμενικόν Πατριαρχείον (εκδ.), *Μαύρη Βίβλος Διωγμών και Μαρτυριών του εν Τουρκία Ελληνισμού (1914-1918)*, εν Κωνσταντινουπόλει 1919, σελ. 374.

⁴⁷⁹ Μιχ. Χρ. Αιλιανού, *Το έργο της Ελληνικής Περιθάλψεως*, εν Αθήναις 1921, σελ. 22, 54· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί*, ό.π., σελ. 42.

Εκκλησιών, Ραιδεστού και Καλλιπόλεως. Στην απογραφή του 1920 οι πόλεις και τα χωριά της Ανατολικής Θράκης αναφέρονται με τα ελληνικά ονόματά τους. Όπως ήδη αναφέρθηκε,⁴⁸⁰ το Αϊβαλή μετονομάστηκε σε Κύδωνες. Στην απογραφή οι Κύδωνες της υποδιοικήσεως Αρκαδιουπόλεως του νομού Σαράντα Εκκλησιών είχαν πληθυσμό 524 άτομα από τα οποία τα 269 ήταν άνδρες και τα 255 ήταν γυναίκες.⁴⁸¹

Οι αριθμοί φανερώνουν ότι δεν παλιννόστησαν όλοι οι Αϊβαλιώτες μετά την απελευθέρωση. Ιδιαίτερα, εάν ισχύουν τα στοιχεία της στατιστικής του πατριαρχείου για τους εκδιωχθέντες Αϊβαλιώτες, τότε φαίνεται ότι με την παλιννόστηση επέστρεψαν λιγότεροι από τους μισούς. Οπωσδήποτε, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι απώλειες από τις κακουχίες, τις επιθέσεις, αλλά και τα φυσικά αίτια, ωστόσο και πάλι η απόκλιση είναι μεγάλη.

Η «Στατιστική του Καζά Λουλέ Βουργάζ», που αναφέρεται στην προ του 1878 κατάσταση, μαρτυρεί ότι οι κάτοικοι είναι γεωργοί και κτηνοτρόφοι, άποροι.⁴⁸² Το αχρονολόγητο τεμάχιο εγγράφου, που φέρει τη σφραγίδα του «Μουσοφιλούς Συλλόγου», μαρτυρεί ότι οι κάτοικοι είναι γεωργοί και ποιμένες και «μόλις συντηρούνται».⁴⁸³ Η δε στατιστική που συντάχθηκε μετά το 1878 αναφέρει ότι οι κάτοικοι είναι γεωργοί.⁴⁸⁴

Με τη γεωργία συνέχισαν να ασχολούνται και αργότερα, επί ελληνικής διοίκησης.⁴⁸⁵

4. Εκπαιδευτική κατάσταση

Η εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Αϊβαλή στα τέλη του 19ου αιώνα δεν ήταν επαρκώς οργανωμένη.⁴⁸⁶ Η «Στατιστική του Καζά Λουλέ Βουργάζ», που αναφέρεται στην προ του 1878

⁴⁸⁰ Βλ. πιο πάνω σελ. 2.

⁴⁸¹ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας – Διεύθυνσις Στατιστικής, *Πληθυσμός του Βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19ης Δεκεμβρίου 1920*, εν Αθήναις 1921, σελ. 273. Τον ίδιο αριθμό κατοίκων βλ. στα: (Χωρίς όνομα), «Αϊβαλί», ό.π., σελ. 377· Ιωάννου Μαγκριώτη, «Πολιτιστικά σημειώσεις», ό.π., σελ. 259. Ο Α. Θ. Σ(αμοθράκης), «Κύδωνες», ό.π., σελ. 331 αναφέρει ότι επί ελληνικής διοίκησης και μέχρι την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1922 ο οικισμός είχε 525 κατοίκους.

⁴⁸² Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφειδού, «Εκκλησιαστικά επαρχίαι της Θράκης», ό.π., σελ. 106.

⁴⁸³ Ό.π., σελ. 112.

⁴⁸⁴ Ό.π., σελ. 108.

⁴⁸⁵ Ιωάννου Μαγκριώτη, «Πολιτιστικά σημειώσεις», ό.π., σελ. 259.

⁴⁸⁶ Κλεονίκη Α. Δρούγκα, *Δομή και Λειτουργία του Ελληνικού Σχολείου στην Ανατολική Θράκη κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας (1352-1922): Το Ιδεολογικό Υπόβαθρο της Εκπαιδευτικής Διαδικασίας*, διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγική Σχολή, Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 89.

κατάσταση, μαρτυρεί για τη λειτουργία ενός σχολείου, όπου διδάσκει ο ιερέυς τα κοινά γράμματα σε 40, περίπου, μαθητές και αμείβεται από την κοινότητα.⁴⁸⁷ Το αχρονολόγητο τεμάχιο εγγράφου, που φέρει τη σφραγίδα του «Μουσοφιλοῦς Συλλόγου», μαρτυρεί, επίσης, ότι διδάσκει ο ιερέυς τα κοινά γράμματα και αμείβεται από την κοινότητα, αλλά δεν αναγράφει τον αριθμό των μαθητών.⁴⁸⁸ Η δε στατιστική, που συντάχθηκε μετά το 1878, μαρτυρεί μόνο ότι λειτουργούσε ένα σχολείο και συντηρούνταν «εκ του παγκαρίου», δηλαδή από τα έσοδα του ναού.⁴⁸⁹

Σε αχρονολόγητο έγγραφο, το οποίο φέρει τη σφραγίδα του «Μουσοφιλοῦς Συλλόγου» και αποτελεί άλλο ένα τεμάχιο του εγγράφου που επιγράφεται «Στατιστική των σχολείων της επαρχίας Λουλέ Βουργάζ» και φέρει τη σφραγίδα του «Μουσοφιλοῦς Συλλόγου»,⁴⁹⁰ αναφέρεται ότι το σχολείο στο Αϊβαλή λειτουργεί μόνο με 15 μαθητές.⁴⁹¹ Το Αϊβαλή, όπως και τα λοιπά χωριά που αναγράφονται, έχουν δημοτικά σχολεία, όπου διδάσκεται ανάγνωση και γραφή, σε μερικά δε και αριθμητική και ελληνική ιστορία. Χρησιμοποιούν τα νεότερα διδακτικά βιβλία του Λέοντος Μελά και του Ι. Α. Βρετού.⁴⁹² Όλα έχουν από έναν δάσκαλο, που πληρώνεται από το ταμείο του κάθε χωριού.⁴⁹³

Από άλλη αναφορά φαίνεται η λειτουργία μίας υποτυπώδους σχολής στο Αϊβαλή κατά το σχολικό έτος 1879-1880.⁴⁹⁴ Η σχολή λειτουργούσε με 40 μαθητές και δίδασκε ένας

⁴⁸⁷ Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης», ό.π., σελ. 106.

⁴⁸⁸ Ό.π., σελ. 112.

⁴⁸⁹ Ό.π., σελ. 108.

⁴⁹⁰ Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Η εκκλησιαστική επαρχία Βιζύης», ό.π., σελ. 193, 205· Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης», ό.π., σελ. 110-111.

⁴⁹¹ Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης», ό.π., σελ. 111.

⁴⁹² Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Η εκκλησιαστική επαρχία Βιζύης», ό.π., σελ. 205· Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης», ό.π., σελ. 111. Το βιβλίο του Λέοντος Μελά «Ο Γεροστάθης» και το Αλφαβητάριον του Βρετού διδάσκονταν στα αλληλοδιδακτικά σχολεία, βλ. Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Η εκκλησιαστική επαρχία Βιζύης», ό.π., σελ. 205· Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης», ό.π., σελ. 111. Το Αλφαβητάριον του Ι. Α. Βρετού δεν είχε γνωρίσει περιπέτειες σε αντίθεση με το βιβλίο «Ο Γεροστάθης» του Λέοντος Μελά, το οποίο είναι ένα παιδικό μυθιστόρημα που χρησιμοποιήθηκε ως αναγνωστικό. Το οθωμανικό κράτος όμως απαγόρευσε τη χρήση της έκδοσης που προερχόταν από την Αθήνα, διότι περιείχε «επιλήψιμα» χωρία. Μόνο όταν έγινε νέα έκδοση του βιβλίου το 1882 στην Κωνσταντινούπολη και αφαιρέθηκαν τα επίμαχα χωρία εντάχθηκε στα εγκεκριμένα βιβλία. Σχετικά, βλ. Γιάννης Σ. Μπέτσας, *Θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στο οθωμανικό κράτος: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεοτούρκων*, διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 47 σημ. 222, 144, 152-153, 180, 209-210, 213.

⁴⁹³ Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφείδου, «Η εκκλησιαστική επαρχία Βιζύης», ό.π., σελ. 205.

⁴⁹⁴ Ως προς τη χρήση των όρων σχολείο και σχολή, διευκρινίζεται ότι εδώ διατηρείται η ορολογία που απαντάται σε κάθε περίπτωση στη βιβλιογραφία, ωστόσο πρέπει να αναφερθεί ότι και οι δύο όροι αντιστοιχούν σε μονάδα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

γραμματοδιδάσκαλος, ο οποίος λάμβανε από την Εκκλησία μισθό 12 τουρκικές λίρες.⁴⁹⁵ Αναγραφές που αφορούν στη μητρόπολη Αδριανουπόλεως και δημοσιεύθηκαν το 1884 αναφέρουν ότι στο Αϊβαλή λειτουργούσε ένα σχολείο με 30 μαθητές και έναν δάσκαλο και οι δαπάνες για το σχολείο ανέρχονταν σε 10 τουρκικές λίρες.⁴⁹⁶

Κατά τη δεκαετία 1900-1910 η λειτουργία του γραμματοδιδασκαλείου φαίνεται να συνεχίζεται.⁴⁹⁷ Το 1899-1900 λειτουργούσε ένα σχολείο με 115 μαθητές και έναν δάσκαλο.⁴⁹⁸ Το 1907 λειτουργούσε δημοτική σχολή με 50 μαθητές και μαθήτριες. Δίδασκε ένας δάσκαλος με μισθό 12 χρυσές λίρες ετησίως. Η σχολή ήταν συντηρούμενη από τον ναό.⁴⁹⁹

Για το σχολικό έτος 1910-1911, σύμφωνα με τον εκπαιδευτικό προϋπολογισμό της «Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας», προτεινόταν η χορήγηση 10 τουρκικών λιρών στο Αϊβαλή για τον μισθό του δασκάλου.⁵⁰⁰ Το επίδομα προερχόταν από ειδικό κονδύλιο του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών που επιδοτούσε τα σχολεία των αλύτρωτων επαρχιών της Μακεδονίας, της Θράκης και της Ηπείρου. Στη Θράκη οι επιχορηγήσεις μετά το 1886 δίνονταν μέσω της συγκεκριμένης Επιτροπής.⁵⁰¹

⁴⁹⁵ Για τη σχολή στο Αϊβαλή βλ. Μελισσηνού Χριστοδούλου, «Σαράντα Εκκλησίδαι», ό.π., σελ. 367· Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 215· «Ειδήσεις εξ επαρχιών», ό.π., σελ. 374· Κλεονίκη Α. Δρούγκα, *Δομή και Λειτουργία του Ελληνικού Σχολείου*, ό.π., σελ. 89.

⁴⁹⁶ Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 104 και σελ. 105, όπου διορθώνεται ο αριθμός των μαθητών από 330 σε 30.

⁴⁹⁷ Κλεονίκη Α. Δρούγκα, *Δομή και Λειτουργία του Ελληνικού Σχολείου*, ό.π., σελ. 169.

⁴⁹⁸ Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 205.

⁴⁹⁹ «Ειδήσεις εξ επαρχιών», ό.π., σελ. 374· Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 211· Ο Α. Θ. Σ(αμοθράκης), «Κύδωνες», ό.π., σελ. 331· Ιωάννου Μαγκριώτη, «Πολιτιστικά σημειώσεις», ό.π., σελ. 259.

⁵⁰⁰ Αργύριος Θ. Αργυρόπουλος, *Ο ύστερος βίος*, ό.π., σελ. 140.

⁵⁰¹ Ό.π., σελ. 130.

Κατά το σχολικό έτος 1913-1914 δίδασκε στο Αϊβαλή ο Σταύρος Αδαμαντίδης, ο οποίος ήταν τριάντα ετών, καταγόταν από το Αλεπλή,⁵⁰² ήταν κάτοχος ενδεικτικού Β΄ τάξεως του Γυμνασίου Αδριανουπόλεως και αμειβόταν με 40 λίρες.⁵⁰³

5. Ιστορικά στοιχεία

Το 1881 ο Μελισσηνός Χριστοδούλου αναφέρει ότι σε διηγήσεις των γερόντων διασώζεται η πληροφορία ότι επί σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ στο Αϊβαλή έλαβε χώρα μεγάλη μάχη μεταξύ των σουλτανικών στρατευμάτων και των Γενιτσάρων, οι οποίοι εγκλωβίστηκαν εντός του χωριού και

⁵⁰² Το Αλεπλή (σημερινό όνομα: Alpullu) είναι χωριό της Ανατολικής Θράκης. Βρίσκεται 10 χλμ. νοτιοανατολικά του Μπαμπά-Εσκή και 45 χλμ. νότια των Σαράντα Εκκλησιών, βλ. <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Alpullu>. Ανακτήθηκε 18/7/2018. Μέχρι το 1920 ανήκε διοικητικά στον καζά Μπαμπά-Εσκή. Μετά την απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης (Ιούλιος 1920) και την εγκατάσταση της ελληνικής διοίκησης μετονομάστηκε σε Αλόπη και ανήκε στην υποδιοίκηση Αρτισκού (Ελευθερών) (Μπαμπά-Εσκή). Για τη μετονομασία βλ. *Παράρτημα της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως*, ό.π., σελ. 2· Νικολάου Π. Σοϊλεντάκη, *Ιστορία του Θρακικού Ελληνισμού*, ό.π., σελ. 322 = Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Η Θρακική Έξοδος*, ό.π., σελ. 257. Εκκλησιαστικά ανήκε στη μητρόπολη Αδριανουπόλεως, βλ. Μιλτιάδου Αθ. Σαραντή, «Ο ελληνικός πληθυσμός», ό.π., σελ. 163. Ήταν αμιγώς ελληνικό χωριό και όλοι οι κάτοικοί του ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι. Στο χωριό λειτουργούσε δημοτικό σχολείο και από το 1905 φαίνεται ότι λειτουργούσε και ένα παρθενγωγείο. Για το Αλεπλή βλ. Μελισσηνού Χριστοδούλου, «Σαράντα Εκκλησίαι», ό.π., σελ. 321, 347, 355, 366, 372· «Ειδήσεις εξ επαρχιών», ό.π., σελ. 375· Στ. Β. Ψάλτη, *Η Θράκη*, ό.π., σελ. 99, 104, 180, 188, 211, 214, 222· Κώστα Γεραγά, *Αναμνήσεις εκ Θράκης 1920-1922*, εν Αθήναις 1925, σελ. 124· Αρχιμανδρίτου Ν. Βαφείδου, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης», ό.π., σελ. 108· Ιωάννου Μαγκριώτη, «Πολιτιστικά σημειώσεις», ό.π., σελ. 256-257· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Η Θρακική Έξοδος*, ό.π., σελ. 303, 375· Κλεονίκη Α. Δρούγκα, *Δομή και Λειτουργία του Ελληνικού Σχολείου*, ό.π., σελ. 88, 171. Ως ελληνικό χωριό αναφέρεται και στις ανέκδοτες σημειώσεις του Αναστασίου Μπάσογλου (φωτοαντίγραφα διατηρούνται στο προσωπικό αρχείο της συγγραφέως). Το Αλεπλή ήταν από τα πρώτα χωριά που δεινοπάθησαν και υπέστησαν καταστροφές κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, ιδίως στη φάση της υποχώρησης των Τούρκων, και μέχρι τον πρώτο διωγμό των Ελλήνων το 1914. Οι Τούρκοι, κατά την υποχώρησή τους, πυρπόλησαν τον ναό του Αγίου Αθανασίου, που καταστράφηκε ολοσχερώς και δεν διασώθηκε τίποτε. Συγχρόνως, πυρπόλησαν μία «παρακειμένη μικρά αρχαία Εκκλησία» και τη σχολή της Κοινότητας. Το 1914 υπέστη μερική καταστροφή και ένα εκκλησιαστικό κτήριο, βλ. Αθανασίου Παπαευγενίου, *Η Ελληνική Εκκλησία*, ό.π., σελ. 27, 28. Έκαψαν 250 οικίες και φόνευσαν 109 χωρικούς κάθε φύλου και ηλικίας. Πυρπόλησαν 40.000 κιλά σιτηρών και έπιπλα αξίας 2.000 λιρών. Ο τουρκικός στρατός άρπαξε 50 ζευγάρια βόδια, μαζί με τις άμαξες, και 2.000 πρόβατα. Κατά το μικρό χρονικό διάστημα της επικράτησης των Βουλγάρων οι κάτοικοι ανοικοδόμησαν το χωριό. Πολύ σύντομα όμως ακολούθησε η επάνοδος των Τούρκων και ο διωγμός του 1914. Οι Αλεπλιώτες εκδιώχθηκαν και κατέφυγαν στην Ελλάδα. Στο διάστημα αυτό σφαγιάστηκαν από τους Τούρκους ο Στέφανος Γρίβας και η Φωτεινή Δημητρίου, βλ. Οικουμενικόν Πατριαρχείον (εκδ.), *Μαύρη Βίβλος*, ό.π., σελ. 7. Για τον αριθμό των προσφύγων από το Αλεπλή κατά το 1914 βλ. Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί*, ό.π., σελ. 299, 339, 343. Το 1922 οι Αλεπλιώτες εγκαταστάθηκαν σε διάφορα μέρη της Μακεδονίας. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, 120 οικογένειες, εγκαταστάθηκε στα Νέα Μάλγαρα και 2 οικογένειες εγκαταστάθηκαν στο Καλοχώρι Θεσσαλονίκης, βλ. Μ. Μαραβελάκη – Α. Βακαλόπουλου, *Αι προσφυγικά εγκαταστάσεις εν τη περιοχή Θεσσαλονίκης*, [Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου 4], Θεσσαλονίκη 1955, σελ. 171, 215-216.

⁵⁰³ Αργύριος Θ. Αργυρόπουλος, *Ο ύστερος βίος*, ό.π., σελ. 269.

έλαβαν αμυντική θέση απέναντι στο στρατό. Εξαιτίας των κανονιοβολισμών κατά των Γενιτσάρων υπέστησαν σημαντικές βλάβες και φθορές το χωριό και οι κάτοικοι.⁵⁰⁴

Οι Τούρκοι, μετά την ήττα τους στον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο (1912-1913) και ειδικότερα μετά την ήττα τους στη μάχη των Ελευθερών (Μπαμπά-Εσκή),⁵⁰⁵ υποχωρούντες, επέδραμαν στο Αϊβαλή το λεηλάτησαν, το πυρπόλησαν και προέβησαν σε ομαδική σφαγή των κατοίκων, καθώς φόνευσαν 167 Αϊβαλιώτες και τραυμάτισαν ισάριθμους.⁵⁰⁶ Μεταξύ των θυμάτων που φονεύθηκαν το 1912 ήταν και ο ογδοντάχρονος ιερέας του χωριού, ο Παπά-Λάζαρος.⁵⁰⁷

Το 1913 ο ναός του Αγίου Αθανασίου καταστράφηκε εν μέρει. Όλα τα ιερά σκεύη του ναού κάρηκαν και καταστράφηκε ένα εκκλησιαστικό κτήμα.⁵⁰⁸

Στα τέλη του 1913 και στις αρχές του 1914 το Αϊβαλή, όπως και το μεγαλύτερο τμήμα της Ανατολικής Θράκης, βρισκόταν σε ελεεινή κατάσταση, αφενός, λόγω της βουλγαρικής κατοχής και, αφετέρου, λόγω των αντεκδικητικών ενεργειών των ατάκτων μουσουλμάνων.⁵⁰⁹ Το 1914 τέθηκαν σε εφαρμογή οι ίδιες μέθοδοι, όπως και σε άλλες περιοχές, προς εκφοβισμό του χωριού, καθώς γενικότερα εντάθηκαν οι δολοφονίες αθώων Ελλήνων κατοίκων.⁵¹⁰ Στο Αϊβαλή, όπου είχαν

⁵⁰⁴ Μελισσηνού Χριστοδούλου, «Σαράντα Εκκλησίαι», ό.π., σελ. 346. Προφανώς, οι διηγήσεις αυτές των γηραιών Αϊβαλιωτών συνδέονται με τα γεγονότα που συνέβησαν το 1826, όταν ο σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ (1808-1839) προέβη σε μία σειρά μεταρρυθμίσεων μεταξύ των οποίων ήταν η ανασυγκρότηση του οθωμανικού στρατού κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα και η κατάργηση του σώματος των Γενιτσάρων. Ενόψει αυτής της αλλαγής οι Γενίτσαροι επαναστάτησαν, αλλά βρέθηκαν αντιμέτωποι με το πυροβολικό του οθωμανικού στρατού από το οποίο ηττήθηκαν. Σχετικά με το σώμα των Γενιτσάρων βλ. Ελένη Γκαρά – Γιώργος Τζεδόπουλος, *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι*, ό.π., σελ. 75, 160, 162, 250· Ν. Καλομενόπουλος, «Γενίτσαροι», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 8, σελ. 193-195.

⁵⁰⁵ Για το Μπαμπά-Εσκή βλ. «Ειδήσεις εξ επαρχιών», ό.π., σελ. 374-375· Ι. Σπαθάρη (μετάφραση), «Η Ανατολική Θράκη κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπήν, Τούρκον περιηγητήν του ΧVΙΙ αιώνας», *Θρακικά* 9(1938), σελ. 23-36, ιδίως σελ. 26-30.

⁵⁰⁶ Οικουμενικόν Πατριαρχείον (εκδ.), *Μαύρη Βίβλος*, ό.π., σελ. 9· Φιλίππου Μανουηλίδου, «Πόλις και Νομός Ραιδεστού», ό.π., σελ. 160-161· Απόστολου Π. Ευθυμιάδη, *Η συμβολή της Θράκης εις τους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους (από του 1361 μέχρι του 1920)*, Αλεξανδρούπολις³2002, σελ. 572, 614. Πρβλ. Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί*, ό.π., σελ. 201.

⁵⁰⁷ Οικουμενικόν Πατριαρχείον (εκδ.), *Μαύρη Βίβλος*, ό.π., σελ. 9· Αθανασίου Παπαευγενίου, *Η Ελληνική Εκκλησία*, ό.π., σελ. 53. Σημειώνεται ότι στη Θράκη επικρατούσε η συνήθεια οι ιερείς να αναφέρονται και να υπογράφουν μόνο με τη λέξη «Παπά» και το κύριο όνομά τους, χωρίς το οικογενειακό επώνυμο βλ. σχετικά Αθανασίου Παπαευγενίου, *Η Ελληνική Εκκλησία*, ό.π., σελ. 52 σημ. 1.

⁵⁰⁸ Αθανασίου Παπαευγενίου, *Η Ελληνική Εκκλησία*, ό.π., σελ. 29.

⁵⁰⁹ Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί*, ό.π., σελ. 243.

⁵¹⁰ Οικουμενικόν Πατριαρχείον (εκδ.), *Μαύρη Βίβλος*, ό.π., σελ. 9· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί*, ό.π., σελ. 248. Για τη γενικότερη κατάσταση στην Ανατολική Θράκη το 1914, τις συνθήκες του βίαιου εκπατρισμού του ελληνισμού, τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, τα αίτια του διωγμού και το πρόγραμμα εξόντωσης του ελληνισμού της Ανατολικής Θράκης βλ. «Το πένθος της Εκκλησίας», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 38(1914), έτος ΛΔ΄ αρ. 14, σελ. 166· «Το ζήτημα των προσφύγων Θράκης», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 38(1914), έτος ΛΔ΄ αρ. 14, σελ. 162-164, ιδίως σελ. 163· «Το ζήτημα των προσφύγων Θράκης»,

εγκατασταθεί μουσουλμάνοι πρόσφυγες, στις αρχές Φεβρουαρίου του 1914 δολοφονήθηκε ο Ι. Γιαννακάκης και οι κάτοικοι κατέφυγαν στο Λουλέ-Μπουργάζ, τρομοκρατημένοι έπειτα από τη δολοφονία του συγχωριανού τους.⁵¹¹ Στις 4 του ίδιου μήνα σφαγιάστηκε ο Γεώργιος Καραγιαννάκης, αν και η κυβέρνηση γνώριζε τον δράστη, ωστόσο συνέλαβε όλους τους προκρίτους δήθεν για ανάκριση.⁵¹²

Τον Μάρτιο του 1914 το Αϊβαλή εξαναγκάστηκε σε ολοκληρωτικό εκπατρισμό κάτω από οδυνηρές συνθήκες. Η κυβέρνηση «διὰ τοῦ ἐκ Λουλέ-Βουργάζ Γιουσοῦφ βέη, τοῦ Δζουρμῆ ἐφέντη, διευθυντοῦ τοῦ κτηματολογίου, τοῦ Ὄσμάν ἐφένδη, ἀρχηγοῦ τῆς χωροφυλακῆς καὶ τοῦ Ἄδὲμ ἐφένδη, δημοσίου εἰσπράκτορος, καὶ διὰ χωροφυλάκων καὶ βασιμποζούκων ἠνάγκασεν ἅπαν τὸ χωρίον εἰς ἐκπατρισμόν».⁵¹³ Ολόκληρη η περιουσία, κινητή και ακίνητη, των Ελλήνων κατοίκων του χωριού παραδόθηκε στους μουσουλμάνους πρόσφυγες.⁵¹⁴

Στις 29 Μαρτίου ο πατριάρχης διαμαρτυρόταν εγγράφως στον υπουργό Δικαιοσύνης και Θρησκευμάτων της τουρκικής κυβέρνησης για την ώθηση των Ελληνορθόδοξων χριστιανών σε αναγκαστικό εκπατρισμό.⁵¹⁵ Τον Απρίλιο του 1914 καταγράφονται εξαιρετικά δεινά που συνόδευσαν την αυθαίρετη εγκατάσταση των μουατζήριδων από τη Σερβία και την ελληνική Μακεδονία, όπως δολοφονίες χωρικών, αρπαγές ποιμνίων, λεηλασίες σπιτιών, τρομοκρατία, αναγκαστικός εκπατρισμός. Αυτές τις συνθήκες βίωσε και το Αϊβαλή.⁵¹⁶ Στις 27 Μαΐου 1914 ο υπουργός Δικαιοσύνης και Θρησκευμάτων απαντώντας στην από 29 Μαρτίου έγγραφη διαμαρτυρία του πατριάρχη σχετικά με την ώθηση των Ελληνορθόδοξων σε αναγκαστικό εκπατρισμό, ανέφερε, μεταξύ άλλων, ότι

Εκκλησιαστική Αλήθεια 38(1914), έτος ΛΔ' αρ. 15, σελ. 176· Οικουμενικόν Πατριαρχεῖον (εκδ.), *Μαύρη Βίβλος*, ό.π., σελ. 42, 54-55, 319-321, 324, 332-333, 335· Φιλίππου Μανουηλίδου, «Πόλις και Νομός Ραιδεστού», ό.π., σελ. 200-227, 246-251, 258, 270-272· Κωνσταντίνου Γ. Λουΐζου, «Ιστορία Καλλιπόλεως Ανατολικῆς Θράκης», *Θρακικά* 25(1956), σελ. 7-148, ιδίως σελ. 72-109· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί*, ό.π., σελ. 34, 231-239, 242-244, 246-260, 271-278, 282, 285-286, 292, 294-295, 304-305, 308-309, 312-313· Απόστολου Π. Ευθυμιάδη, *Η συμβολή της Θράκης*, ό.π., σελ. 457, 458, 589, 605-610, 686-688.

⁵¹¹ Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί*, ό.π., σελ. 248.

⁵¹² Οικουμενικόν Πατριαρχεῖον (εκδ.), *Μαύρη Βίβλος*, ό.π., σελ. 9.

⁵¹³ Οικουμενικόν Πατριαρχεῖον (εκδ.), *Μαύρη Βίβλος*, ό.π., σελ. 9-10· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί*, ό.π., σελ. 352.

⁵¹⁴ Οικουμενικόν Πατριαρχεῖον (εκδ.), *Μαύρη Βίβλος*, ό.π., σελ. 10.

⁵¹⁵ *Ό.π.*, σελ. 330-331.

⁵¹⁶ Οικουμενικόν Πατριαρχεῖον (εκδ.), *Μαύρη Βίβλος*, ό.π., σελ. 10· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί*, ό.π., σελ. 290, 352.

οι Ελληνορθόδοξοι από το Αϊβαλή μετανάστευσαν επειδή τους υποκίνησαν οι συμπατριώτες τους που βρίσκονταν στην Ελλάδα.⁵¹⁷

Με τον διωγμό του 1914, τον «πρώτο διωγμό», κατά την έκφραση των προσφύγων,⁵¹⁸ ολόκληρο το χωριό κατέφυγε στο ελληνικό κράτος και συγκεκριμένα στη Μακεδονία.⁵¹⁹ Οι Αϊβαλιώτες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε διάφορους οικισμούς της περιφέρειας του Κιλκίς,⁵²⁰ το οποίο μόλις είχε απελευθερωθεί από τη βουλγαρική κυριαρχία (21 Ιουνίου 1913).⁵²¹

Μετά την απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης (Ιούλιος 1920) άρχισε η διαδικασία της επίσημης παλιννόστησης των Ανατολικοθρακών προσφύγων στις 16 Σεπτεμβρίου 1920.⁵²² Η

⁵¹⁷ Οικουμενικόν Πατριαρχείον (εκδ.), *Μαύρη Βίβλος*, ό.π., σελ. 336-339, ιδίως σελ. 338.

⁵¹⁸ Πληροφορητής Δημήτριος Γ. Κατής (προσωπικό αρχείο).

⁵¹⁹ Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί*, ό.π., σελ. 299.

⁵²⁰ Το Κιλκίς είναι πόλη της Κεντρικής Μακεδονίας. Είναι κτισμένο στους πρόποδες του λόφου του Αγίου Γεωργίου πάνω στον οποίο σώζεται ο ομώνυμος ναός που κτίστηκε πιθανόν κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Η περιοχή κατοικούνταν ήδη από την αρχαϊκή εποχή. Κατά τον 17ο αιώνα αποτελούσε σημαντικό αγροτικό και εμπορικό κέντρο του καζά Αβρέτ Χισάρ. Στα μέσα του 18ου αιώνα η πρωτεύουσα του καζά μεταφέρθηκε από το Αβρέτ Χισάρ (Γυναϊκόκαστρο) στο Κιλκίς. Η πόλη και η περιφέρειά της βίωσε μετά τα μέσα του 19ου αιώνα τις εθνο-θρησκευτικές αντιπαλοότητες και τους ανταγωνισμούς στο έπακρο. Αποτέλεσε κέντρο της βουλγαρικής δράσης. Αν και είχε λιγοστό ελληνικό πληθυσμό γηγενών κατοίκων, ωστόσο προσέφερε στον Μακεδονικό Αγώνα. Την εποχή των Βαλκανικών πολέμων ήταν κάτω από τη βουλγαρική κυριαρχία. Παραστρατιωτικές ομάδες κομιτατζήδων εξαπέλυσαν διωγμό εναντίον των μουσουλμάνων με αποτέλεσμα αυτοί στην πλειοψηφία τους να εγκαταλείψουν την περιοχή. Στις 21 Ιουνίου 1913 το Κιλκίς απελευθερώθηκε από τον ελληνικό στρατό μετά από την πολύνεκρη μάχη του Κιλκίς – Λαχανά (19-21 Ιουνίου 1913). Μετά και τη μάχη της Δοϊράνης (23 Ιουνίου 1913) απελευθερώθηκε και μεγάλο μέρος της περιφέρειάς του. Μετά την αποχώρηση των Βούλγαρων κατοίκων του ήταν έρημο και ήδη από το 1913 άρχισαν να εγκαθίστανται στο Κιλκίς και στην περιφέρειά του πρόσφυγες από τη Στρώμνιτσα. Τα επόμενα χρόνια εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη, την Ανατολική Ρωμυλία, κυρίως από τη Στενήμαχο, τη Μικρά Ασία, τον Καύκασο, κυρίως από το Καρς, και τον Πόντο. Στην περιοχή του Κιλκίς διαδόθηκε πολύς νωρίς ο χριστιανισμός, εφόσον ήδη τον 4ο αιώνα απαντάται η επισκοπή Δοβήρου, η οποία εμφανίζεται περί τα τέλη του 6ου αιώνα. Τον 10ο αιώνα εμφανίζεται η επισκοπή Βαρδαριωτών, η οποία από το β' μισό του 15ου αιώνα απαντάται ως επισκοπή Πολυανής και Βαρδαριωτών με έδρα την Πολυανή (Δοϊράνη). Υπαγόταν στη δικαιοδοσία του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Από το 1913 άρχισε να φέρει τον τίτλο «Πολυανής και Κιλκισίου» και η έδρα της επισκοπής μεταφέρθηκε από τη Δοϊράνη στο Κιλκίς. Το 1924 ανυψώθηκε σε μητρόπολη. Γενικά, για το Κιλκίς βλ. Σ. Σκληρός, *Η νέα Ελλάς*, τόμ. Α', εν Αλεξανδρεία 1913, σελ. 192-196· Α. Λευκίδης, *Το Κιλκίς και η επαρχία του*, Κιλκίς 1990· Γιώργος Εχέδωρος, *Μακεδονία, Ιστορία του Κιλκίς: (Η Μεταξύ Πάικου και Κρουσιών Χώρα)*, Από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα, Κιλκίς 2007· Στράτος Δορδανάς, «Το Κιλκίς των προσφύγων: Εγκατάσταση και συλλογική οργάνωση» στον τόμο: *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία: Από την τραγωδία, στην εποποιΐα*, (Θεσσαλονίκη 2009), σελ. 280-294. Για την ιστορία της μητρόπολης Κιλκίς βλ. Χριστίνα Παπαδοπούλου, *Η Ιερά Μητρόπολη Πολυανής και Κιλκισίου μετά την έλευση των προσφύγων του 1922*, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2021, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία.

⁵²¹ Για την απελευθέρωση του Κιλκίς και της περιφέρειάς του από τον ελληνικό στρατό βλ. Χρήστος Π. Ίντος, «*Τα οικεία κοσμείν και σώζειν...*»: κείμενα για τη γενέθλια γη, Κιλκίς 1999, σελ. 53-62· του ίδιου, *Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913): από το Κιλκίς στη Δοϊράνη και στη Στρώμνιτσα*, (Αθήνα 2013)· Βασίλης Ρώτας, *Η μάχη του Κιλκίς: από αφήγηση στη σύντροφό του Βούλα Δαμιανάκου*, επιμ. Γκαράνης Μανόλης, Κιλκίς 2000.

⁵²² Μιχ. Χρ. Αιλιανού, *Το έργο της Ελληνικής Περιθάλψεως*, ό.π., σελ. 353.

παλιννόστηση οργανώθηκε και εξελίχθηκε με σχεδιασμό που προέβλεπε την αποβίβαση των επαναπατριζόμενων σε συγκεκριμένα λιμάνια ή σταθμούς ανάλογα με τον τόπο προορισμού τους. Σύμφωνα με τον σχεδιασμό, όσοι προορίζονταν για το Λουλέ-Μπουργάζ είχαν ως σημείο άφιξης το λιμάνι του Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολη) ή το Τύρνοβο,⁵²³ όσοι θα μετακινούνταν μέσω Μουρατλή.⁵²⁴ Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, οι Αϊβαλιώτες παλιννόστησαν, αν και όχι όλοι.⁵²⁵

Το έργο της ελληνικής πολιτικής διοίκησης της Θράκης περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, και την αναδιάρθρωση της αγροτικής οικονομίας με την όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματική αξιοποίηση της καλλιεργήσιμης γης προκειμένου να αυξηθεί η γεωργική παραγωγή. Στην ανάπτυξη του αγροτικού τομέα συνέβαλε ουσιαστικά η σύσταση γεωργικών συνεταιρισμών.⁵²⁶ Το 1921 συστήθηκαν 5 συνεταιρισμοί στην υποδιοίκηση Αρκαδιουπόλεως, ανάμεσα τους και ο «Γεωργικός Πιστωτικός Συνεταιρισμός Αϊβαλή» που ήταν απεριόριστου ευθύνης και το καταστατικό του εγκρίθηκε στις 11 Ιουνίου 1921. Οι ιδρυτές ήταν 24 με ποσόν μερίδας 100 και κεφάλαιο Συνεταιρισμού 2.400.⁵²⁷

Η επιστροφή των Ανατολικοθρακών προσφύγων στις γενέτειρές τους, η επανεγκατάσταση στα σπίτια τους και η προσπάθεια να ξαναβρούν τον βηματισμό τους σε μία ελεύθερη πατρίδα σταμάτησε σχεδόν στην έναρξή της, εφόσον το 1922 υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν οριστικά την πατρώα γη, ως ανταλλάξιμοι πληθυσμοί.

Μετά την ανακωχή των Μουδανιών (28 Σεπτεμβρίου/11 Οκτωβρίου 1922) και το χάος που προκλήθηκε στην Ανατολική Θράκη,⁵²⁸ ακολούθησε η αποχώρηση του ελληνικού στρατού, η

⁵²³ Το Τύρνοβο ήταν κωμόπολη της Ανατολικής Θράκης επί του όρους Μικρός Αίμος (Στράντζα). Ήταν πρωτεύουσα του καζά Τυρνόβου, που υπαγόταν στο σαντζάκι των Σαράντα Εκκλησιών. Τον 19ο αιώνα η περιοχή επηρεάστηκε από την ανάπτυξη του βουλγαρικού εθνικού κινήματος και την απόσχιση της βουλγαρικής Εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Στα τέλη του 19ου αιώνα κατοικούνταν από Βούλγαρους και λίγους Τούρκους, βλ. Μελισσηνού Χριστοδούλου, «Σαράντα Εκκλησία», ό.π., σελ. 350-352, 358-359, 361, 372, 374. Σήμερα ονομάζεται Μάλκο Τάρνοβο (Μικρό Τάρνοβο), ανήκει στη Βουλγαρία και απέχει 5 χλμ. από τα σύνορα Βουλγαρίας – Τουρκίας, βλ. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Malko_Tarnovo. Ανακτήθηκε 18/7/2018. Για την ιστορία της βουλγαρικής Εκκλησίας βλ. Βασ. Μουστάκης, «Βουλγαρική Εκκλησία», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 3, στ. 993-1016· Δημητρίου Β. Γόνη, *Ιστορία των Ορθοδόξων Εκκλησιών Βουλγαρίας και Σερβίας*, Αθήνα 32001.

⁵²⁴ Τον σχεδιασμό της παλιννόστησης βλ. Μιχ. Χρ. Αυλιανού, *Το έργο της Ελληνικής Περιθάλψεως*, ό.π., σελ. 349-350. Πρβλ. Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί*, ό.π., σελ. 50-51· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Θρακική Έξοδος*, ό.π., σελ. 80-81.

⁵²⁵ Βλ. πιο πάνω σελ. 8.

⁵²⁶ Δημ. Κ. Σβολοπούλου, *Η Θράκη υπό την Ελληνικήν Διοίκησιν*, Κωνσταντινούπολις 1922, σελ. 49· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Η Θρακική Έξοδος*, ό.π., σελ. 292-293, 299.

⁵²⁷ Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Η Θρακική Έξοδος*, ό.π., σελ. 303.

⁵²⁸ Για την ανακωχή και τη Συνθήκη των Μουδανιών βλ. Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Θρακική Έξοδος*, ό.π., σελ. 354-366.

άτακτη φυγή των Ανατολικοθρακών και η τελική έξοδος.⁵²⁹ Στο σχέδιο εξόδου που εκπόνησε η Γενική Διοίκηση αναφέρεται η αποχώρηση του στρατού από την περιφέρεια της υποδιοικήσεως Αρκαδιουπόλεως, αλλά δεν αναφέρεται η οδός διαφυγής των κατοίκων της υποδιοικήσεως.⁵³⁰ Ίσως, επειδή η Αρκαδιούπολη ήταν συγκοινωνιακό κέντρο και συνδεόταν οδικώς με τη Δυτική Θράκη. Πάντως, σε επιπρόσθετες οδηγίες οριζόταν ότι οι κάτοικοι της ενδοχώρας έπρεπε, όσοι μπορούσαν, να αναχωρήσουν οδικώς. Οι υπόλοιποι ήταν υποχρεωμένοι να συγκεντρωθούν στους σιδηροδρομικούς σταθμούς Σαράντα Εκκλησιών, Αρτισκού και Αρκαδιουπόλεως.⁵³¹ Προφανώς, αυτό ίσχυσε και για τους Αϊβαλιώτες.

Η στρατιωτική εκκένωση της περιφέρειας Αρκαδιουπόλεως έγινε στις 9 Οκτωβρίου. Μετά την αποχώρηση του ελληνικού στρατού, τουρκικές ομάδες ανενόχλητες λεηλατούσαν τα χωριά της περιοχής, καθώς η ελληνική χωροφυλακή δεν μπορούσε να βρίσκεται παντού και το γαλλικό στρατιωτικό απόσπασμα που επιτηρούσε την πόλη και δεν μπορούσε να στέλνει περιπολίες και στην ύπαιθρο. Η πολιτική διοίκηση παραδόθηκε στις 22 Οκτωβρίου, οπότε αναχώρησαν οι ελληνικές πολιτικές αρχές και η χωροφυλακή.⁵³²

Ο ανατολικοθρακικός ελληνισμός αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις αρχέγονες πατρογονικές εστίες του. Κάτω από εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες και υπό το κράτος πανικού οι Ανατολικοθρακιώτες πήραν για δεύτερη φορά τον δρόμο της προσφυγιάς. Το Αϊβαλή της υποδιοικήσεως Αρκαδιουπόλεως και της εκκλησιαστικής επαρχίας Αδριανουπόλεως αποτελεί έναν από τους οικισμούς που οι Έλληνες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν στην Τουρκία το 1922.⁵³³

⁵²⁹ Η Συνθήκη των Μουδανιών μεταξύ των συμμαχικών δυνάμεων (Άγγλων, Γάλλων, Ιταλών) και των Τούρκων όριζε να αποσυρθούν τα ελληνικά στρατεύματα από την Ανατολική Θράκη δυτικά του ποταμού Έβρου μέσα σε 15 μέρες, να εκκενωθεί πλήρως η Ανατολική Θράκη μέσα σε 30 μέρες μετά την αποχώρηση του ελληνικού στρατού και να παραδοθεί η πολιτική εξουσία στους συμμάχους για την μεταβιβάσουν στους Τούρκους. Για την κατάσταση στην Ανατολική Θράκη μετά την ανακωχή των Μουδανιών και για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εξελίχθηκε ο ξεριζωμός των Ανατολικοθρακών βλ. Κώστα Γεραγά, *Αναμνήσεις εκ Θράκης*, σελ. 143-146, 148-156, 158-171, 174-181· Φωτίου Γ. Αποστολίδου, «Μία θλιβερά επέτειος. Σημειώματα από την εκκένωση της Θράκης», *Θρακικά* 27(1957), σελ. 66-77, ιδίως σελ. 69-76· Απόστολου Π. Ευθυμιάδη, *Η συμβολή της Θράκης*, ό.π., σελ. 734· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Θρακική Έξοδος*, ό.π., σελ. 46-48, 360, 369-370, 374-375, 381-382, 383-389, 393-394, 397-398.

⁵³⁰ Το σχετικό τηλεγράφημα του αναπληρωτή Γενικού Διοικητή Κώστα Γεραγά βλ. στο: Κώστα Γεραγά, *Αναμνήσεις εκ Θράκης*, ό.π., σελ. 156-157· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Η Θρακική Έξοδος*, ό.π., σελ. 382-383.

⁵³¹ Το σχετικό τηλεγράφημα του νέου Γενικού Διοικητή Γεωργίου Κατεχάκη βλ. στο: Κώστα Γεραγά, *Αναμνήσεις εκ Θράκης*, ό.π., σελ. 159-161· Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Η Θρακική Έξοδος*, ό.π., σελ. 386.

⁵³² Κώστα Γεραγά, *Αναμνήσεις εκ Θράκης*, ό.π., σελ. 178.

⁵³³ Κωνστ. Σ. Ιορδανίδη, «Οι εγκαταλειφθέντες εν Τουρκία το 1922 ελληνικοί οικισμοί», *Αρχείον Πόντου* 34(1977-1978), σελ. 88-131, ιδίως σελ. 109.

Η κατάσταση οριστικοποιήθηκε με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης (24 Ιουλίου/6 Αυγούστου 1923), με την οποία η Ανατολική Θράκη παραχωρήθηκε επίσημα στην Τουρκία και αποφασίστηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών.⁵³⁴

Στον δεύτερο διωγμό οι Αϊβαλιώτες κατέφυγαν και πάλι στη Μακεδονία και διασκορπίστηκαν. Πολλοί μετακινήθηκαν ξανά προς το Κιλκίς, όπου εγκαταστάθηκαν και μετεγκαταστάθηκαν σε διάφορους τόπους. Τριαντατρείς (33) οικογένειες προσφύγων από το Αϊβαλή εγκαταστάθηκαν στο Χασάν Όμπαση ή Χασάνοβα,⁵³⁵ το οποίο το 1927 μετονομάστηκε σε Πεδινό⁵³⁶ και είναι ένας αμιγώς προσφυγικός οικισμός.

⁵³⁴ Απόστολου Π. Ευθυμιάδη, *Η συμβολή της Θράκης*, ό.π., σελ. 734-735, 758.

⁵³⁵ Στο πρώτο Δημοτολόγιο της Κοινότητας Χασάν Όμπαση, το οποίο φέρει ημερομηνία 1/9/1927, ενεγράφησαν όλοι οι πρόσφυγες χωρίς αναφορά στην ιδιαίτερη πατρίδα του καθενός. Αναγράφεται ως τόπος προέλευσης γενικώς η Ανατολική Θράκη. Ωστόσο, οι πληροφορητές Δημήτριος Γ. Κατής και Λουκία Κατή παρέχουν μαρτυρίες για την ιδιαίτερη καταγωγή των προσφύγων. Εξαιρετικά πολύτιμη αναδεικνύεται η μαρτυρία του Δημητρίου Γ. Κατή, ο οποίος πρόλαβε να γνωρίσει πολλούς από τους πρόσφυγες της πρώτης γενιάς. Από τον συνδυασμό των στοιχείων του πρώτου Δημοτολογίου, του μεταγενέστερου Γενικού Μητρώου Δημοτών και τις μαρτυρίες των πληροφορητών προκύπτει ότι εγκαταστάθηκαν, ως οικογένειες, από το Αϊβαλή στο Πεδινό οι: Αλεξιάδης Αλέξανδρος του Νικολάου, Αλεξόγλου Αθανάσιος του Ιωάννη, Αλέξογλου Αθανάσιος του Σταύρου, Αλέξογλου Ιωάννης του Ανδρέα, Αλέξογλου Φανή σύζυγος του Ανδρέα, Αλεπλιώτης Αθανάσιος του Δήμου, Αλεπλιώτης Κωνσταντίνος του Δήμου, Αλεπλιώτης Νικόλαος του Δήμου, Αλεπλιώτου Βενετιά του Αθανασίου, Καβάζη Κανελλιώ σύζυγος του Δημητρίου, Κατής Θεόδωρος του Αναστασίου, Κατής Γεώργιος του Θεοδώρου, Κέλης Χριστόδουλος του Σταύρου, Κιοσές Δημήτριος του Αθανασίου, Κιοσές Ιωάννης του Αθανασίου, Κοτσάφτης Αθανάσιος του Ευσταθίου, Κουρτέση Παναγιώτα χήρα του Αποστόλου, Κουρτέσης Γεώργιος του Αποστόλου, Μακρή Φωτεινή του Φωτίου, Μακρής Αφεντούλης του Φωτίου, Μακρής Στέφανος του Φωτίου, Μαμαντζή Αθανασία χήρα του Ιωάννη, Μαμαντζής Ευάγγελος του Δημητρίου, Μαμαντζής Πασχάλης του Σωτηρίου, Μαμαντζής Σωτήριος του Ιωάννη, Μάρκου Παναγιώτης του Αναστασίου, Μιχαηλίδης Γεώργιος του Παναγιώτη, Μιχαηλίδης Χρήστος του Παναγιώτη, Μιχαηλίδου Παναγιώτα σύζυγος του Χρήστου, Σκαλιστήρης Λεμπέρης του Παναγιώτη, Σταμπουλής Παναγιώτης του Θεοδώρου, Στεργιακίδης Ιωάννης του Δημητρίου, Τρυγώνης Κωνσταντίνος του Αλεξάνδρου.

⁵³⁶ Για τη μετονομασία του Χασάν Όμπαση βλ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 179Α-30/8/1927, σελ. 1256-1257. Πρβλ. Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας (ΚΕΔΚΕ) – Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (ΕΕΤΑΑ), *Λεξικό Διοικητικών Μεταβολών των Δήμων και Κοινοτήτων (1912-2001)*, επιμ. έκδ. Γιάννης Μπαχάρας, τόμ. Α' (α-κ) - τόμ. Β' (λ-ω), Αθήνα 2002, ιδίως τόμ. Β', σελ. 287, 561. Επίσης, βλ. Ελένη Κυραμαργιού, *Οι μετονομασίες των οικισμών της Μακεδονίας, 1913-1940: ένας πίνακας*, πτυχιακή εργασία, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 2003, σελ. 45' (Χωρίς όνομα), «Πεδινό», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 19, σελ. 833.

Σύμφωνα με τον πληροφορητή Δημήτριο Κατή του Γεωργίου,⁵³⁷ Αϊβαλιώτες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν και στο Κιουρκιούτ (Τέρπουλλος), στο Αρμουτσή (Μεγάλη Βρύση), στο Χατζή Γιουνούς⁵³⁸ (Σταυροχώρι) και στο Χαϊνταρλή (Βαπτιστής) του Κιλκίς.⁵³⁹

Η τραγωδία του 1922 σήμανε για το Αϊβαλή της Ανατολικής Θράκης και τον Ελληνισμό του το τέλος της ιστορικής πορείας του, ωστόσο οι πρόσφυγες Αϊβαλιώτες κράτησαν ζωντανή την ανάμνηση της καταγωγής του.

⁵³⁷ Προσωπικό αρχείο.

⁵³⁸ Στο: *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 179Α-30/8/1927, σελ. 1256 ο οικισμός αναγράφεται ως «Χατζηγιαννούς».

⁵³⁹ Μέσα στις παρενθέσεις παρατίθενται οι νέες ονομασίες των οικισμών. Για τις μετονομασίες των οικισμών της περιοχής του Κιλκίς βλ. ενδεικτικά *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 346Α-4/10/1926, σελ. 2765-2766· *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 179Α-30/8/1927, σελ. 1256- 1257· Γενική Διεύθυνσις Εποικισμού Μακεδονίας. Τμήμα Στατιστικής, *Πίναξ μετονομασιών προσφυγικών συνοικισμών Μακεδονίας*, (Θεσσαλονίκη 1927)· *Πίναξ μετονομασθεισών κοινοτήτων και συνοικισμών του κράτους*, Αθήναι 1929· *Στοιχεία ανατάσεως και εξελίξεως των δήμων και κοινοτήτων*, 25, νομός Κιλκίς, (Έκδοσις Κεντρικής Ενώσεως Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος), Αθήναι 1962· Μ. Σταματελάτος – Φ. Βάμβα-Σταματελάτου, *Επίτομο Γεωγραφικό Λεξικό της Ελλάδος*, Αθήνα 2001, σποραδικά· Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας (ΚΕΔΚΕ) – Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (ΕΕΤΑΑ), *Λεξικό Διοικητικών Μεταβολών*, ό.π., σποραδικά.

ISSN 2945-0683